

İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi Sempozyumu

Mudanya, 16-19 Ekim 2003

Kur'ân Araştırmaları Vakfı (KURAV) tarafından düzenlenen “İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi” başlıklı sempozyum, Uludağ, Dokuz Eylül, Erciyes, Marmara ve Ankara Üniversiteleri İlahiyat Fakültelerinin desteğiyle 16-19 Ekim tarihleri arasında Mudanya’da gerçekleştirildi. Uzun soluklu bir hazırlık sürecinin ardından on iki oturumda otuz dokuz tebliğ ve bu tebliğlere dair müzâkerelerin sunulduğu ve yaklaşık seksen ilim adamının katıldığı sempozyum dört gün sürdü. Sempozyumda Ebû Hanîfe’nin fıkıh usûlü hakkındaki görüşleri, bir mezhep imamı olarak ilim tarihindeki rolü, siyaset ve kültür geleneğimiz içerisindeki konumu, kelâm ve hadis ilmine dair yaklaşımları ve son olarak hukuk felsefesi açısından görüşleri farklı disiplinlere mensup ilim adamlarınca tartışıldı.

Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez’in yönettiği ilk oturumda Yrd. Doç. Dr. Mahfuz Söylemez “Ebû Hanîfe’nin Yetiştigi Şehir: Kûfe” isimli tebliğinde, Ebû Ha-

nîfe’nin ilmî kimliğinin oluşmasında sosyal çevrenin rolü hakkında verdiği bilgilerle, diğer tebliğlerin sağlıklı anlaşılması açısından bir zemin hazırlamış oldu. Prof. Dr. Yunus Vehbi Yavuz “Ebû Hanîfe’nin Hayatından Çizgiler ve Bıraktığı Miras” başlıklı sunumunda sadece ilmî kişiliği açısından değil, geride bıraktıkları açısından da önemli olduğunu vurguladığı Ebû Hanîfe’nin keskin zekâsı, mantık gücü ve tartışmacılığı, alicenaplığı, eğitimi, ticarî hayattaki güvenilirliği, devlet adamlarıyla münasebetleri, siyaset anlayışı ve muhalifleriyle ilişkisini ele aldı. Aynı oturumda Prof. Dr. Hayati Hökekleli “İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe’nin Kişilik Yapısı” başlıklı tebliğinde Ebû Hanîfe’nin karakter özelliklerinin onun ilmî kişiliğinde oynadığı rolü psikolojik bir analizle ele aldı ve yaratıcı kişiliğiyle fıkhîteki üretkenliği arasında bir bağlantının bulunduğuna işaret etti. Birinci oturumun son konuşmacısı olan Doç. Dr. Mevlüt Uyanık “İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Ebû

Hanife'nin Siyasî Duruşu" başlığını taşıyan tebliğinde *sivil itaat-sizlik* kavramını merkeze alarak Ebû Hanife'nin, döneminin siyasî güçleriyle ilişkisini, belli bir perspektiften yeni bir okumaya tâbi tutmaya çalıştı.

Sempozyumun "metodoloji" konulu ikinci ve üçüncü oturumlarında Ebû Hanife'nin fıkıh ve fıkıh usûlüne dair görüşlerinden yola çıkarak hazırlanmış tebliğler sunuldu. Doç. Dr. Mehmet Görmez'in başkanlığındaki ikinci oturumda Dr. Tahsin Görgün "Ebû Hanife'nin Fıkıh Tanımı" başlıklı tebliğinde Ebû Hanife'nin *fıkıh* kavramına yüklediği anlamlarla Heidegger'in *Verstehen* kavramına yüklediği anlamlar arasında bir mukâyese yaptı. Tebliğinde her iki kavramın ortaya çıktığı toplumsal şartların, aynı anlama gelen bu kavramların oturduğu zihinsel altyapı ve toplumsal gerçeklik bakımından farklılaşmasını değerlendiren Görgün, İslâm medeniyetinde toplumun, Batı'daki aksine, bir değer kaynağı olmayıp o değerlerin tahakkuk ettiği alanı teşkil ettiğini, bu sebeple İslâm medeniyetinde fıkıh ve fıkıh usûlünün; Batı medeniyetinde ise sosyal bilimlerin ortaya çıktığını belirtti.

Prof. Dr. Mehmet Şener "Ebû Hanife'de Maslahat Düşüncesi Üzerine Bir Deneme" başlığı altında günümüzde İslâmî ilimler sahasında öne çıkarılan *maslahat* kavramı çerçevesinde bir sunum

yaptı. Şâtıbî, Karâfi ve İbn Âşur gibi *makâsüd* ve *maslahat* kavramlarını öne çıkaran şahısları ele alan Şener, bu kavramın Ebû Hanife tarafından da icthatlarında yoğun bir biçimde kullanıldığını vurgulayarak konuyla ilgili örnekler verdi.

Doç. Dr. Ferhat Koca tarafından sunulan "Ebû Hanife ve İmâmeyn Arasındaki Hukûkî Görüş Farklılıkları" isimli tebliğde ise iki öğrencisiyle Ebû Hanife arasındaki fikhî görüş farklılıkları anahatlarıyla ortaya konuldu. İkinci oturumun "Ebû Hanife'nin Hukukî İrade Anlayışı" başlığını taşıyan son tebliğinin sahibi ise Yrd. Doç. Dr. Tevhit Ayengin'di. *Hukukî irade* kavramının ikili bir tasnifle ele alındığı tebliğde, Ebû Hanife'nin *hukukî irade* kavramının muhtevasına son derece önem veren ve icthatlarında buna dikkat eden bir müçtehit olduğu vurgulandı.

Birinci günün son oturumunda sunulan Prof. Dr. Faruk Beşer'in "Ebû Hanife'nin Kur'ân Anlayışı" isimli tebliğinde Ebû Hanife'nin Kur'ân'ın mâhiyeti ve halku'l-Kur'ân gibi konulara dair görüşleri üzerinde duruldu. Prof. Dr. Beşir Gözübenli'nin "Ebû Hanife'nin İctihad Sistemolojisinde Din-Hukuk Ayrımı" başlıklı sunumunun ardından, ilk günün son tebliği "Ebû Hanife'nin İstihsan Anlayışı" ismini taşımayı yaptı. Prof. Dr. Ali Bakkal, *istih-sanın* tanımı ve çeşitleri hakkında

kısa bilgiler ardından Ebû Hanife'nin istihsanı kullandığı içtihadlarından örnekler verdi.

İkinci gün sunulan tebliğler ağırlıklı olarak Hanefî mezhebine dairdi. Bu çerçevede Prof. Dr. Mehmet Erdoğan "İbn Mesud'dan Ebû Hanife'ye Rey Mektebi" başlıklı tebliğinde şehir fakihliğinden mezhep imamlığına uzanan süreci ele alarak Ebû Hanife'nin ilmî kişiliğinin oluşmasında İbrâhim en-Nehai'den gelen çizginin izleri hakkında bilgi verdi. Doç. Dr. Fazlı Arabacı'nın "Hanefîliğin Oluşumunda Coğrafi Etkiler" başlıklı tebliğinde sosyolojik açıdan çevresel faktörlerin ilmî bir disiplinin oluşmasındaki rolü ele alındı. Ardından Doç. Dr. Ahmet Özel "Hanefî Literatürünün Oluşumu" başlığı altında bu literatürün oluşum süreci ve bu süreci etkileyen faktörler hakkında bilgi verdi. Bu oturumun bir diğer tebliği "Hanefî Mezhebinin Şafî Mezhebinden İlkel Düzeyde Arz Ettiği Bazı Farklılıklar ve Bu Farklılıkların Pratik Sonuçları" ismini taşımaktaydı. Doç. Dr. Abdullah Kahraman, mezheplerin teşekkülüne zemin hazırlayan ilkelerin oluşum süreci hakkında bilgi verdiği tebliğinde, Şafî mezhebinin teşekkülü, Hanefî ve Şafî mezhebi arasındaki ilkel farklar ve bunların pratik sonuçları hakkında değerlendirmelerde bulundu. Yrd. Doç. Dr. Hacı Mehmet Günay "Hanefî Mezhebinin Mezhep İçi

İşleyişi: Görüşler Hiyerarşisi ve Ebû Hanife'nin Görüşününün Tercih Edildiği Durumlar" başlıklı tebliğinde, içtihadî görüşler hiyerarşisiyle ilgili olarak yaptığı araştırmasında elde ettiği bilgileri dinleyicilerle paylaştı. Bu oturumun son konuşmacısı olan Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Evgin "Hanefî ve Câferîlerin Hadis Anlayışlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış" isimli tebliğinde, Ebû Hanife ve Cafer-i Sâdık'ın hadis hakkındaki görüşlerini mukâyese etti.

"Siyaset ve Kültür Geleneğinde Ebû Hanife" konulu altıncı oturumda Doç. Dr. Ahmet Yaman "Ebû Hanife ve Reel Siyâset" başlıklı tebliğinde Ebû Hanife'nin yalnızca bir fakih olarak değil, siyasî gelişmeler karşısında tavır alan ve taraf olan bir kişilik olduğu üzerinde durdu. Prof. Dr. Saffet Köse "Hile-i Şer'iyeye Konusunda Ebû Hanife'ye Yöneltilen İthamlar" isimli tebliğinde sözkonusu ithamlar hakkında bilgi verdi. Prof. Dr. Vecdi Akyüz ise "İbn Rüşd'ün Ebû Hanife ile İlgili Değerlendirmeleri" başlıklı tebliğinde İbn Rüşd'ün Ebû Hanife'nin hadisle amel ile kıyasın uygunluğu ve tutarlılığı meselelerinde dayandığı deliller hakkındaki görüşlerini ele aldı. Prof. Dr. Mustafa Kara "Ebû Hanife'nin Tasavvuf Kültüründeki Yeri" konulu tebliğinde sûfîlerin Ebû Hanife'yle ilgili görüşlerini çeşitli beyitlerden hareketle dinleyicilere sundu.

İkinci günün son oturumunda başlayan ve üçüncü gün de devam eden “Ebû Hanife ve Kelâm İlmi” başlıklı oturumlarda Ebû Hanife, kelâm ve fıkıh usûlü açısından değerlendirildi. İkinci günün son oturumunda Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz tarafından yapılan ilk sunum “Ebû Hanife’nin Kelâmî Görüşleri ve Sünnî Kelâmının Oluşmasına Etkileri” başlığını taşımaktaydı. Ebû Hanife’nin itikâdî görüşlerinin değerlendirildiği tebliğde bu görüşlerin Sünnî kelâmına etkileri ele alındı. Doç. Dr. Şükrü Özen “Ebû Hanife’nin Usul ve Furu Anlayışının İtikâdî Temelleri” konulu tebliğinde, usûlüne yön veren bazı ilkelere işaret ettiği Ebû Hanife’nin sisteminde problemleri gözükken meselelere dair değerlendirmelerini aktardı. Günün son tebliği Yrd. Doç. Dr. Murteza Bedir’in “Hanefî Usûlünün Kuruluş Aşamasında Akıl-Vahiy İlişkisi ya da Hüsün-Kubuh Problemi” başlıklı çalışmasıydı. Cessas ve Debûsî çerçevesinde konuyu ele alan Bedir, bu düşünürlerin kabullerinin ardında yatan zemin olarak Ebû Hanife’nin görüşleri üzerinde durdu.

Üçüncü günün ilk tebliği Doç. Dr. İlyas Çelebi’nin “Ebû Hanife’nin Kelâmcılığı, İtikada Dair Risâleleri ve Bunların Otantik Olup Olmadığı Meselesi” üzerinedir. Ebû Hanife’nin aklî istidlallere sıkça başvurmasından yola çıkarak onun tam olarak seleften

biri sayılmayacağını ve bu özelliğiyle selefle Ehl-i Sünnet arasında bir köprü vazifesi gördüğünü dile getiren Çelebi, onun selefe dayanan kökleri bulunduğu gibi seleften farklılaşan yönlerinin de var olduğunu belirtti. Bir kimse- nin furû-ı fıkıhta görüş beyan edebilmesi için çok güçlü bir usûl-i din anlayışına ve bir metafizik altyapıya sahip olması gerektiğini vurgulayan Çelebi, Ebû Hanife’nin bu altyapıya sahip olduğunu ifade etti. Çelebi, hem *el-Fıkhu’l-ekber* hem de *el-Fıkhu’l-ersat*’ın öğrencileri tarafından rivayet yoluyla Ebû Hanife’ye nispet edilmesine rağmen, sonraki dönem meselelerinin pek çoğunun *el-Fıkhu’l-ekber*’de yer alması, buna rağmen *el-Fıkhu’l-ekber*’in hem muhteva hem de usul açısından *el-Fıkhu’l-ersat*’tan farklılık arzemesi sebebiyle, *el-Fıkhu’l-ersat*’ın Ebû Hanife’ye aidiyetinin kesin olduğu, *el-Fıkhu’l-ekber*’in ise daha sonraki dönemde öğrencileri tarafından oluşturulmuş bir metin hüviyetine sahip olduğu izlenimini uyardığını ileri sürdü. Kelâm ilminin son dönem kavramlarını kullanıyor olmasının oryantalistler tarafından da dile getirildiğini ancak bu kavramların bir kısmının Ebû Hanife’den önce yaşamış olan Ca’d b. Dirhem ve Cehm b. Safvân tarafından da kullanıldığını belirterek itirazda bulunan müzâkereci Yusuf Şevki Yavuz’a cevaben Çelebi, ulema arasında

sözkonusu risâlelerin Ebû Hanife'ye nispetinin tartışıldığını ve Taşkoprüzâde'nin de bu tür rivayetlere yer verdiğini belirtti.

Doç. Dr. İlhami Güler "Ebû Hanife'nin İman Tanımının Eleştirisi" başlıklı tebliğinde *tasdik*, *marifet*, *yakîn* ve *ikrar* gibi aynı manaya gelen farklı lafızlarla bir iman tanımı yaptığını ifade ettiği Ebû Hanife'nin iman tanımının merkezini *tasdik*in oluşturduğunu ve bu tanımın Kur'an'da ortaya konan iman tanımıyla uyuşmadığı tezini ileri sürdü. Güler, mü'minlerin imanda eşit, amelde farklı olduğuna, büyük günah işleyenlerin mümin olduğuna ve cezalarını âhirette çekeceklerine dair yaklaşımından yola çıkıp amellerin imandan ayrı olduğu görüşüne dayanarak Ebû Hanife'nin Mürcie'ye yakın olduğu yönünde bir tespit bulundu. Tasdik'in imanın yeter şartı değil, gerek şartı olduğunu belirten Güler, imanı olmayanın mü'min olmadığını gibi ameli olmayanın da kâfir olmadığını, bu konuda en mantıklı görüşün "el-menzile beyne'l-menzileteyn" yaklaşımıyla Mu'tezile'ye ait olduğunu ifade etti. Güler'in tebliğini müzâkere eden İlyas Çelebi, Ebû Hanife'nin bir tanımından yola çıkılarak imanı tasdike indirgeyici bir yaklaşımı olduğunu söylemenin peşin bir yargı olacağını, zira onun böyle bir tanım yapmasının ardında Mu'tezile'ye ve Hâricilere olan tepkisinin yattığını belir-

terek *el-Âlim ve'l-müte'allim*'de Ebû Hanife'nin *tasdik*, *marifet*, *yakîn* ve *ikrar* kavramlarını müte-râdif kavramlar olarak değil, ayrı kavramlar şeklinde zikrettiğini ifade etti. Sözkonusu eserde Ebû Hanife'nin bu kavramları imanın unsurları olarak sunduğunu, bu nedenle de imanı yalnızca tasdike indirgeyici bir tanımlamanın Ebû Hanife'yi bir tanıma hapsetmek olduğunu, imanın amel ile ilişkisi noktasında Ebû Hanife'nin iman tanımının, insanın bedeni de dâhil olmak üzere bütün varlığıyla katıldığı varoluşsal bir sürecin sonucu olduğunu vurguladı. Çelebi ayrıca, imanın merkezinin kalp olduğunu ve imanın bütün bedene oradan yayıldığını, iman-amel ilişkisi konusunda da Ebû Hanife'yi Mürcie'den ayıran şeyin "İmansız amel olur ama amelsiz iman olmaz" ifadesi olduğunu belirtti.

Doç. Dr. Muhit Mert'in "Ebû Hanife'nin Din Anlayışı" başlıklı tebliğinde ise dinin yalnız insanın bireysel olarak yaşadığı bir şey olmayıp toplumsal uzanımı ve etkileri olan bir yapılanma olduğuna işaret edildi. Yapılan din tanımlarının topluma etkisinin vurgulandığı tebliğde iman, amel, ahlâk ve hukukun dinle alakasının lâzım-ı zarûrî mi yoksa lâzım-ı gayr-i zarûrî mi olduğunun din tanımlamalarında göz önünde bulundurulması gerektiği belirtildi. Ebû Hanife'nin dini tanımlama biçiminin toplumsal yapıyı koruma

amaçlı olduğu ve toplumsal dokunun dejenerasyonunun önüne geçilmesini hedeflediği ifade edildi. Din-şeriat, iman-amel ayırımı noktasından hareket ederek bir tanımlama yoluna giden tebliğci, Ebû Hanife'nin "Allah'ın resulleri muhtelif dinlere mensup değildi. Çünkü resullerin dini birdir, şeriatları ise çok ve muhtelifdir. Allah'ın bütün emrettiklerini yapmak, nehyettiklerinden kaçınmak din olsaydı bu emirlerden birini terk eden, nehiylerden birini yapanın dinden çıkmış olması gerekirdi" şeklinde özetlenebilecek yaklaşımının "Din birdir, şeriatlar ise muhtelifdir" biçiminde ifade edilebileceğini ve bu ayrımın Ebû Hanife'den önce yaşamış olan Katâde'de de bulunduğunu belirtti. Bu anlamda Mert'e göre dinin Ebû Hanife tarafından "tevhid inancı" olarak tanımlanması diğer ilâhî dinlerle ortak bir zeminde hareket etme imkânı sağlamaktadır. Tebliğin Yrd. Doç. Dr. Cağfer Karadaş tarafından yapılan müzâkeresinde Ebû Hanife'nin din tanımını şeriaten ayrı olarak sunmanın din-hukuk ayırımı sonucunu doğuracağı ve yine onun fıkıh tanımı içerisinde yer alan itikad-muâmelat-ukûbat tasnifiyle birlikte düşünüldüğünde bir çelişki oluşturduğu dile getirildi.

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı İnal "Hanefî Literatüründe Ebû Hanife'nin Mürciîliği Problemi" başlıklı tebliğinde Hanbelî ve

Eş'arî eserlerde Ebû Hanife'nin Mürciî olduğuna dair görüşler bulunduğunu belirterek Şehristânî'nin, Ebû Hanife'nin imanının yalnızca kalple tasdik olduğu ve artıp eksilmeyeceği görüşünden yola çıkarak onun Mürciî olduğunu zikrettiğini, bunun ise gerçeği yansıtmadığını ifade etti. İnal'a göre literatürde konuyla ilgili olarak üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. Birincisi, Mürcie'nin çok sapık bir mezhep olduğu ve Ebû Hanife'nin kesinlikle Mürciî olmadığı şeklindedir. Mesela, Ebû Yüsr el-Pezdevî bu görüştedir. İkinci yaklaşımın sahipleri İmam Matürîdî ve Ebu'l-Muîn en-Nesefî'dir. Bu görüş sahipleri Ebû Hanife'nin Mürciî olduğunu düşünmektedirler. Kelâm ve mezhepler tarihçisi bazı müellifler onun Mürciî olup olmadığına hiç temas etmezler. Bazı son dönem eserlerde ise Ebû Hanife'nin Mürcie'ye nispeti reddedilmiş veya farklı bir Mürcie anlayışına sahip olduğu zikredilmiştir. Mürcie'nin genelinin sapık olduğu düşüncesi literatürde Ebû Hanife'nin Mürcie'ye nispeti görüşünü de etkilemiştir. Bu noktada Ebû Hanife'nin fırkalaşmış bir Mürcie'yle uzaktan yakından alakası olmadığını belirten müzâkereci Doç. Dr. İlyas Üzüm, *ircâ* ile kavram ve kurum haline gelmiş *Mürcie*'nin birbirinden farklı olduğunu vurguladı. Bu konu hakkında yargıda bulunurken Mürcie'ye ismini verenin Hâricîler ol-

duğunu ve Ebû Hanife'nin Mür-
cie'ye karşı bir tavra sahip oldu-
ğunun göz önünde bulundurul-
ması gerektiğini belirtti.

Doç. Dr. Ramazan Altıntaş ta-
rafından sunulan “Ebû Hani-
fe'nin Akıl-Vahiy Anlayışı” baş-
lıklı tebliğde, analitik ve sentetik
bilgi hakkında bilgi verilerek “Al-
lah birdir” önermesinden hare-
ketle bilginin tabiatı üzerinde du-
ruldu. Ebû Yûsuf'un, Allah insa-
na hiçbir peygamber gönderme-
bile, aklın, zorunlu olarak bunun
bilgisine ulaşacak kapasiteye sa-
hip bulunduğu yönündeki yakla-
şımından yola çıkarak akla ilâhî
yasanın otoritesini aşan bir otorite
alanı yükleyen Mu'tezile'nin
akıl anlayışı ile Ebû Hanife'nin
akıl anlayışının özdeş kabul edile-
meyeceğini, akıl vasıtasıyla Al-
lah'ın bilgisinin insana farz oldu-
ğunu, bunu farz kılanın ise akıl
değil, Allah olduğunu vurgulayan
Altıntaş, Allah'ın varlığı ve nü-
büvvetin gerekliliği konusunda
aklın zorunlu bilgisine başvuru-
cağını, Allah'ı bilmenin imkânı
noktasında aklın duyu ötesi bilgi
edinme vasıtası olarak kabul edil-
mekte olduğunu belirterek Ebû
Hanife'ye göre yaratıcıyı bilme
konusunda akıl yürütmenin zo-
runlu olduğu ve insanın yaratıl-
mışlar üzerinde istidlalde bulun-
arak bu sonuca ulaşabileceğini ile-
ri sürdü ve Ebû Hanife tarafından
istihsanın kullanılmasının onun
akla verdiği önemin bir gösterge-
si olduğunu belirtti.

Doç. Dr. Temel Yeşilyurt “Ebû
Hanife'nin İtikadî Düşünce Sis-
teminde Yorumun Evrenselli-
ği/Kapsamlılığı Sorunu” başlıklı
tebliğinde kelâmcıların, içinde
buldukları sosyal-kültürel şart-
lardan etkilendiklerini, Ebû Ha-
nife'nin de bir insan olarak döne-
minin şartlarından etkilenmesinin
normal olduğunu vurguladı. Ebû
Hanife'nin itikadî alanı belirleme
yetkisini Kur'an'a verdiğini, ima-
nı oldukça kapsamlı bir temelde
tartışıp bireyin müteâl olanla iliş-
kisini bu temelde ele aldığını be-
lirten tebliğci, Ebû Hanife tara-
fından tasdîke tanınan önceliğin
Kur'an'ın söz dizini muhtevasına
uygun olup varoluşsal bir öncelik
olduğunu ifade etti.

“Ebû Hanife ve Hadis” konulu
onuncu ve on birinci oturumlar
Ebû Hanife'nin hadis anlayışını
ele alan tebliğlerden oluşmaktay-
dı. Prof. Dr. İsmâil Hakkı Ünal
“Ebû Hanife'nin Hadis-Sünnet
Anlayışı” başlıklı tebliğinde Ebû
Hanife'nin hadis ve sünneti itikâ-
dî ve fikhî yaklaşımı doğrultusun-
da anladığını, yerine göre sahabî
kavlini ve sahabî amelini hadis
olarak kabul ettiğini ifade ederek,
sahih kabul etmediği rivâyetleri
ise Kur'an'a arz ettiğini belirtti.
Dr. Atâullah Şahyar “Muhaddis-
lerin Ebû Hanife'ye Yönelik
Eleştirileri” başlığını taşıyan te-
bliğinde, Ebû Hanife'ye genel ola-
rak hadiste zayıf olduğu, sika bir
râvî olmadığı şeklinde eleştirile-
rin yöneltildiğini ancak bu eleşti-

rilerin müdellel olmadığını dile getirdi. “Muhaddislerin Ebû Hanife’ye Yönelik Eleştirilerinin Değeri Meselesi” isimli son tebliğ ise Doç. Dr. Mustafa Ertürk’e aitti.

Sempozyumun son günü iki oturumdan oluşmaktaydı ve bunlardan ilki bir önceki gün başlayan hadis oturumunun muhteva itibariyle devamı niteliğindedi. İlk sunum Doç. Dr. Zekeriya Güler’in “Ebû Hanife’nin Hadis İlminde Zayıf Olduğu İddiasının Tahlili” başlıklı tebliğiydi. Hadis oturumlarında benzer başlığı taşıyan üç tebliğde de zaman zaman tekrarlar olabileceği, tebliğciler tarafından dile getirilerek farklılık arzeden yönlerin vurgulanmasına çalışıldı. Güler tebliğinde Ebû Hanife’nin hadis ilmi ve hadisle amel konusunda en çok tenkit edilen imamlar arasında kabul edildiği ve onun hakkında “Hadis ilminde sermayesi azdı, rivayet ettiği sahih hadis sayısı on, on yedi veya yirmi küsur kadardı” şeklindeki görüşlerden hareketle tahlillerde bulundu ve onun sünnete olan bağlılığını hem teorik hem de pratik çerçevede farklı zaman ve mekânlarda gösterdiğini belirtti. Güler son tahlilde Ebû Hanife’yi tenkidin ardında yatan şeyin ona duyulan öfke ve husûmet olduğunu ileri sürdü. Doç. Dr. İbrahim Hatiboğlu “Hanefî Usûlünün Genel Hadis Usûlüne Katkısı” konulu tebliğinde Şâfiî üzerinden yürü-

tülen oryantalist bakış açısının çağdaş araştırmacılar için de bir hareket noktası olarak kabul edildiği, hadis usûlü konusunda Şâfiî tekelinin bulunduğu ve Hanefîler’in bu konuda eser yazmadığı iddialarını eleştirerek Hanefî usûlünün hadis usûlüne katkısı hakkında bilgi verdi. Hatiboğlu’na göre hadis usûlü eserlerini mezhep ve temâyüllere göre ayırt etme girişimi, çağdaş dönemin parçacı ilim anlayışının ve ilgili alanlardan kopuk ihtisaslaşmanın getirdiği bir problemdir. Hadis oturumunda son olarak Yrd. Doç. Dr. Mehmet Özşenel “Hadislerin Tasnifinde Ebû Hanife’nin Rolü” başlıklı tebliğini sundu. Özşenel, Kûfe gibi sahabenin yoğun olarak yerleştiği bir ilim merkezinde yaşamış olması ve pek çok tâbiye ve az sayıda da olsa sahâbiye ulaştığı noktasından hareketle, Ebû Hanife’nin fıkıh ve hadisin içiçe olduğu bir dönemde fikhî sistematige ilişkin bir faaliyet olan hadislerin tedvîn ve tasnifinden uzak kalamayacağını belirttiği tebliğinde Ebû Hanife’nin fıkıh tedvini çerçevesinde sahip olduğu zengin hadis malzemesinden ahkâm hadislerini seçerek *el-Âsâr*’ı tasnif ettiğini dile getirdi.

Sempozyumun son oturumu “Ebû Hanife’nin Hukuk Düşüncesindeki Yeri”ne ayrılmıştı ve ilk konuşmacı Yrd. Doç. Dr. Mehmet Nuri Güler’in tebliği “Ebû Hanife’nin Batı Hukukundaki Yeri” başlığını taşıyordu. Güler,

Ebû Hanife'nin hukuk ekolleri arasında mukâyese yaparak bu ekollerin her birinin metotlarından zaman zaman istifade ettiğini ve bununla hukuku dogmatik bir kalıptan kurtarmayı hedeflediğini vurguladı. Tebliğin müzâkeresini yapan Prof. Dr. İbrahim Çalışkan, Ebû Hanife'ye Batı hukukundan bir yer aramak zorunda olmadığımızı, böyle bir başlığın zorlayıcı ve seçmeci bir yaklaşıma düşerek yalnızca belli örnekler üzerinden yürümeyi gerektirdiğini ve bu durumun Ebû Hanife'nin özgünlüğünün kaybolmasına sebebiyet vereceğini belirtti. Çalışkan, bu hususta Ebû Hanife'nin görüşlerinin örneklendirilerek ele alınması sonucunda onun tüm ekollere ait metotlara başvurduğu izlenimi vermesinin, onun hiçbir ekole hapsedilemeyecek nev-i şahsına münhasır ilmî bir kişiliğinin olduğuna işaret edeceğini söyledi. Yrd. Doç. Dr. Muharrem Kılıç "Hukukun Kökeni Sorunsalına Rasyonalist Doğal Hukuksal Bir Bakış: Ebû Hanife-Aşkın Değerler ve İdeler ile Pozitif Hukuk Arasındaki İlişkinin Evrensel Niteliği" başlıklı tebliğinde hukukun kökeni hakkındaki yaklaşımlar hakkında tarihî bir bilgi verdikten sonra Ebû Hanife'nin rasyonalist olarak nitelendirilebileceğini belirterek

onun din-şeriat tanımlamalarından hareketle bir sonuca vardı. Sempozyumun son tebliği Yrd. Doç. Dr. İzzet Sargın'ın "Ebû Hanife ve Türk Müslümanlığı" başlığını taşımaktaydı. Prof. Dr. Süleyman Uludağ tebliğin müzâkeresini yaparken başlığın güzel, ancak muhteva bakımından yeterli olmadığı yönünde görüş bildirdi. Sempozyum Prof. Dr. Yunus Apaydın'ın yönetiminde, Prof. Dr. Salih Tuğ, Prof. Dr. Cemel Sofuoğlu ve Prof. Dr. İbrahim Çalışkan'ın değerlendirme konuşmalarıyla sona erdi.

Belli bir konunun çeşitli yönleriyle ilgililere sunulması, sempozyumun verimli ve faydalı olmasını sağlamakla birlikte, tebliğ sayısının çokluğu ve her bir oturumun daha kapsamlı olarak ayrı bir sempozyum konusu olabilecek nitelik taşıması takip zorluğunu beraberinde getirdi. Buna rağmen büyük mezhep önderlerinden biri olan İmâm-ı Azam Ebû Hanife'nin gerek içinde bulunduğumuz coğrafyadaki geçerliliği gerekse akademik olarak ilim adamlarımızın ilgi alanına girmesi açısından çeşitli yönleriyle ele alınmış olması, bundan sonra yapılacak konulu sempozyumlara örneklik teşkil etmesi bakımından sempozyumun değerini artırmaktadır.